

АНТИФАШИСТСЬКИЙ РУХ ОПОРУ В РОСІЙСЬКІЙ НАВЧАЛЬНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Стаття присвячена з'ясуванню рівня висвітлення історії антифашистського руху Опору в російській навчальній літературі. У статті здійснюється змістовний та порівняльний аналіз, встановлюються тенденції та популярна тематика підручників.

Ключові слова: підручник, антифашистський рух Опору, історіографія, партизани, підпілля.

Історія антифашистського руху Опору – це не тільки одна з важливих проблем історичної науки, але й історія патріотизму та боротьби з нацизмом, свідчення волі та сили духу народу. Саме тому феномен антифашистського Опору має посідати важливе місце в підручниках з історії будь-якої європейської країни, яка була окупована гітлерівцями та їх сателітами. У цьому контексті не є винятком і навчальна література сучасної Росії, в якій антифашистській боротьбі досі надається особливе суспільно-політичне значення.

Для українського дослідника російські підручники цікаві своїми підходами до висвітлення історії руху Опору, оцінками внеску антифашистів у перемогу над ворогом, місцем, яке приділяється в російських підручниках руху Опору на українських землях, можливістю порівняти якість російських та вітчизняних навчальних видань. Проте предметом історіографічного аналізу українських істориків такі видання ще не стали.

Розгляд вказаного питання важливий тим, що підручники з історії не тільки подають стислий виклад боротьби антифашистів проти німецько-фашистських окупантів, але й відображають стан наукової розробки проблеми, головні напрямки досліджень, популярні і замовчувані теми і, навіть, пануючі міфи та стереотипи. Це проявляється в якості інформації, що міститься в підручниках: поданні кількісних показників, періодизації, класифікації, визначенні причин виникнення антифашистської боротьби та ролі «Великої землі», генези та результатів руху Опору, з'ясуванні спільного та особливого в різних регіонах та країнах тощо. Крім того, співставлення змісту підручників однієї країни та підручників різних країн створює можливість для наукового діалогу різних історіографічних шкіл, дозволяє відстежувати сам історіографічний процес.

Попри велике суспільно-політичне та історичне значення, увагу російських підручників до теми руху Опору не можна назвати пріоритетною. У двох підручниках про боротьбу проти фашистів на окупованих територіях взагалі не згадується [1], у більшості підручників вказаній тематиці приділено тільки 1–2 сторінки [2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10], у деяких – 3–4 сторінки [11; 12] і лише у двох підручниках приділено достатню увагу руху Опору [13; 14]. У цілому, переважає поверховий опис тогочасних подій. Для порівняння, у білоруських підручниках діяльності антифашистів приділено значно більше уваги [15, 345–350; 16, 313–332; 17, 134–162]. Змістовніше, ніж у російських виданнях, висвітлюється діяльність антифашистського руху Опору і в українській навчальній літературі [18, 301–313; 19, 313–324; 20, 468–481; 21, 216–223, 307–327; 22, 303–309]. Така ж тенденція простежується в «Історіях» країн Європи, написаних російськими авторами: історія руху Опору є важливою темою цих видань [23, 236–256; 24, 365–389; 25, 123–146; 26, 167–186; 27, 189–236].

Висвітлюючи діяльність підпільників і партизанів, російські історики роблять це лише у загальносоюзному контексті. Жоден з підручників не подає інформацію про антифашистську боротьбу окремо по Російській Федерації. За даними російських авторів, на території СРСР у 1941 р. розпочали боротьбу проти гітлерівців 3500 партизанських загонів [28, 450]. У цей же час розгорнули роботу 18 підпільних обкомів, що об'єднували

65,5 тис. комуністів (партизанів і підпільників). До осені 1943 р. кількість підпільних обкомів зросла до 24 [12, 548]. Усього упродовж війни за лінією фронту діяло 24 нелегальних обкоми, понад 370 міськкомів, райкомів та інших партійних комітетів [14, 208].

Серед причин, що викликали народний опір окупантам, називаються наступні:

1. «Глибокий патріотизм і почуття національної самосвідомості радянських людей».
2. «Цілеспрямовані дії на підтримку і організацію» опору з боку радянського керівництва.
3. «Природний протест» проти окупаційної політики [3, 437].

Автори підручників розходяться у виділенні форм антифашистської боротьби. В. Кирилов виділяє як форми боротьби партизанів – рейди по тилах противника, диверсії на комунікаціях і створення партизанських країв [10, 533]. А. Левандовський, Ю. Щетінов та С. Мироненко додають ще таку важливу форму опору, як саботаж [14, 209]. А. Соколов та В. Тяжельнікова «формами і методами» опору називають «холодну ворожість», саботаж, неявку на роботу, підпали, диверсії, збройну боротьбу у партизанських загонах [13, 29]. Інша група авторів формами опору вважає боротьбу спецгруп НКВС, партизанських загонів та підпільних організацій [3, 437]. Така неправильна, на нашу думку, класифікація форм і методів боротьби відкриває певну методичну слабкість деяких підручників, адже не можна називати формою боротьби емоції (холодну ворожість), виділяти в окрему форму боротьби підпали або дії спецгруп НКВС. Згідно з відповідною статтею енциклопедичного видання «Великая Отечественная война», учасники Опору використовували наступні форми і методи боротьби: невиконання розпоряджень окупантів, антифашистська пропаганда, допомога особам, яких переслідують окупанти, розвідувальна діяльність, страйки, саботаж, диверсії, масові виступи і демонстрації, партизанська боротьба, збройні повстання [29, 233].

Висвітлюючи діяльність партизанів, автори російських підручників зосереджуються в основному на операціях «Рейкова війна» та «Концерт». На осінь 1943 р. було виведено з ладу понад 2 тис. км залізничних колій [28, 450], а пропускну спроможність залізниць скоротилася на 35% [13, 44]. За даними, які наводять А. Соколов і В. Тяжельнікова, влітку 1942 р. в Україні діяло 5 партизанських з'єднань, близько 900 загонів і 1000 диверсійних і розвідувальних груп [13, 30]. Зазначається, що найбільшого піднесення партизанський рух досягнув у 1943 р., а в 1944 р. партизани відіграли важливу роль у звільненні Білорусії та Правобережної України. В міру визволення території СРСР партизани вливалися до складу Червоної армії, а частина загонів перебазувалася до Польщі і Словаччини.

Значна кількість праць російських авторів згадує про рух Опору в Україні та Білорусії. Зокрема, «Отечественная история. XIX-XX вв.» повідомляє, що до січня 1942 р. із залишених та закинутих 437 загонів у Білоруській РСР залишилося не більше 50 [7, 242]. Показово, що серед найбільш відомих партизанських ватажків підручники називають тільки тих, що діяли на українській території: П. Вершигору, С. Ковпака, Д. Медведєва, А. Сабурова, М. Наумова, О. Федорова, а серед підпільних організацій: «Молоду гвардію» з м. Краснодон Ворошиловградської області, «Партизанську іскру» з с. Кримка Миколаївської області та «Народну гвардію» в Західній Україні [4, 301; 7, 242–243; 10, 533]. У деяких виданнях згадується також про Карпатський рейд з'єднання С. Ковпака [3, 438; 12, 548]. Лише в одній праці згадується й про інші партизанські рейди: 1-ї Карельської партизанської бригади І. Григор'єва, 1-ї партизанської бригади Н. Буйнова по Росії та Латвії, партизанського корпусу В. Разумова по Калінінській області, з'єднання Г. Лінькова з Лепеля до Пінських боліт та кінного партизанського загону «Бойовий» під орудою А. Флегонтова по Білорусії [13, 30].

Як приклади саботажу, у підручнику О. Левандовського, Ю. Щетінова і С. Мироненка подаються події в окупованій Україні. Так, металургійні заводи Донбасу і Придніпров'я, за розрахунками німців, повинні були у 1943 р. дати 1 млн т продукції, а у 1944 – 2 млн т. Але максимальне виробництво сталі так і не перевищило 35–70 тис. т на

рік. Те ж саме відбувалося із виробництвом електроенергії, видобутком вугілля та залізної руди [14, 209].

Що стосується проблеми українського національного руху Опору, то в переважній більшості підручників про нього взагалі не згадується, а серед інших жоден автор не підходить до цієї проблеми ані науково, ані об'єктивно, ані навіть коректно. Наприклад, в одному підручнику 2008 р. видання ОУН Бандери та УПА вміщені в контекст розповіді про колаборантів [14, 207], хоча прямо про це й не говориться. Автори «Истории России XX – начала XXI века» на один щабель ставлять УПА (Українську Повстанську Армію) та РОА (Російську Визвольну Армію) і твердять, що УПА була створена наприкінці війни німцями з метою об'єднання українських колабораціоністів. До того ж, автори показують свою некомпетентність навіть у тому, що неправильно називають УПА як «Украинское освободительное войско («бандеровцы»)» [12, 547]. По-різному можна тлумачити фразу А. Соколова і В. Тяжельнікової: «Деякі військові і співробітники відомства Розенберга наполягали на корективах у... східній політиці... Пропонувалося приступити до створення національних армій як союзників у війні проти більшовизму. Така перспектива намічалася для... ОУН і УПА...» [13, 31]. То ж незрозуміло з тексту, чи були прийняті пропозиції Розенберга Гітлером, хто пропонував створення національних армій, чи прийняли таку пропозицію ОУН і УПА? Власне, чи вважають автори підручника ці формування колаборантськими? Складається враження, що авторам деяких підручників важко однозначно віднести ОУН–УПА як до колаборантів, так і до антифашистів.

Як і характерно для навчальної літератури, в підручниках з історії Росії подаються переважно, узагальнюючі кількісні дані про антифашистську боротьбу. На початок 1944 р. у партизанських загонах комуністи і комсомольці становили відповідно 20 і 30%. 90,7% партизанів були чоловіками, 9,3% – жінками, робітників серед них було 30,1%, селян – 40,5%, службовців – 29,4%. Всього протягом Великої Вітчизняної війни в тилу ворога діяло більше 6 тис. партизанських загонів, що об'єднували 1 млн партизанів [8, 205]. Вони вивели з ладу 1,5 млн ворожих солдатів, висадили в повітря 20 тис. поїздів і 12 тис. мостів, знищили 65 тис. автомашин, 2,3 тис. танків, 1,1 тис. літаків, 17 тис. км ліній зв'язку. Крім того, 50 тис. громадян Радянського Союзу брали участь у русі Опору інших окупованих країн Європи [14, 210].

Оцінюючи внесок партизанів і підпільників у Перемогу, автори говорять про «величезну допомогу» діючій армії, «великі втрати», завдані окупантам, називають спротив загарбникам «однією з важливих умов», «важливим чинником» у досягненні перемоги [3, 437; 5, 205]. За статистичними даними, на середину 1942 р. партизани відволікали на себе 10% окупаційних військ. Якщо влітку 1942 р. на боротьбу з партизанами німці спрямували 13 дивізій, то восени цього ж року вже 24 [13, 31]. На середину 1943 р., незважаючи на зменшення окупованої території і гостру нестачу живої сили на фронті, німецьке командування змушене було збільшити кількість дивізій для охорони тилу до 25 дивізій [28, 450].

У різних виданнях зустрічаються й серйозні різночитання щодо кількісних показників. Так, якщо Ш. Мунчаєв і В. Устінов твердять про 1 млн партизанів, що діяли упродовж всієї війни, то інші автори подають фантастичну цифру в 2,8 млн [12, 548]. Ті ж Ш. Мунчаєв і В. Устінов та деякі інші історики стверджують, що на кінець 1941 р. на окупованій території діяло 2000 партизанських загонів чисельністю понад 90 тис. бійців [7, 242; 8, 205; 14, 209], а авторський колектив А. Орлова округлює цю цифру до 100 тис. [3, 438].

Таким чином, слід зазначити, що сучасні підручники з історії Росії не приділяють значної уваги діяльності антифашистського руху Опору на території Росії та інших територій, окупованих нацистами та їх союзниками. Висвітлюючи діяльність підпільників і партизанів, російські історики роблять це лише в загальносоюзному контексті. Серед авторів підручників немає єдності у визначенні форм і методів антифашистської боротьби, спостерігаються і деякі різночитання в кількісних показниках. Значна кількість російських

робіт згадує про рух Опору в Україні. Більше того, саме дані про боротьбу з окупантами на українських землях використовуються авторами як приклади авторів радянського руху Опору. Проте, переважна більшість російських підручників залишаються поза увагою діяльність ОУН–УПА, а інші демонструють слабку обізнаність або необ’єктивний підхід до розгляду проблеми. Усі автори російських підручників з історії одноставні у високій оцінці внеску учасників руху Опору у допомогу Червоній армії та наближенню перемоги над нацизмом.

Література

1. История России (Россия в мировой цивилизации): Курс лекций / Сост. и отв. редактор А. А. Радугин. – М.: Центр, 2001. – 352 с.
2. История России. Теории изучения. Книга вторая. Двадцатый век. Учебное пособие / Под. ред. Б. В. Личмана. – Екатеринбург: СВ-96, 2001. – 304 с.
3. Орлов А. С., Георгиев В. А., Георгиева Н. Г., Сивохина Т. А. История России с древнейших времен до наших дней: учеб. – М.: Проспект, 1997. – 544 с.
4. Поцелуев В. А. История России XX столетия: (Основные проблемы): Учеб. пособ. для студентов вузов. – М.: Владос, 1997. – 512 с.
5. Валиуллин К. Б., Зарипова Р. К. История России. XX век.: учеб. пособ.: в 2 ч. – Уфа: БашГУ, 2002. – Ч. 2. – 234 с.
6. Кудинова Н. Т. История России IX – XX веков: Учеб. пособие для студентов-иностранцев технич. вузов. – Хабаровск: ХГТУ, 2003. – 104 с.
7. Отечественная история. IX – XX вв.: учеб. пособие. – СПб.: СЗТУ, 2004 – 343 с.
8. Мунчаев Ш. М., Устинов В. М. История России: учебник для вузов. – М.: ИНФРА-М-НОРМА, 2005. – 592 с.
9. Орлов А. С., Георгиев В. А., Георгиева Н. Г., Сивохина Т. А. История России с древнейших времен до наших дней: учеб. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2006. – 528 с.
10. Кириллов В. В. История России: учеб. пособ. – М.: Юрайт-Издат, 2007. – 661 с.
11. Барсенков А. С., Вдовин А. И. История России. 1917–2004: учеб. пособ. для студентов вузов. – М.: Аспект Пресс, 2005. – 816 с.
12. История России XX – начала XXI века / А. С. Барсенков, А. И. Вдовин, С. В. Воронкова; под ред. Л. В. Милова. – М.: Эксмо, 2006. – 960 с.
13. Соколов А. К., Тяжельникова В. С. Курс советской истории. 1941–1991: учеб. пособ. – М.: Высшая школа, 1999. – 414 с.
14. Левандовский А. А., Щетинов Ю. А., Мироненко С. В. История России, XX – начала XXI века. 11 класс: учеб. для общеобразоват. учреждений. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 2008. – 384 с.
15. Чигринов П. Г. История Беларуси: в помощь абитуриентам. – 2-е изд., доп. – Мн: Полымя, 2002. – 432 с.
16. Шыбека З. Нарыс гісторыі Беларусі (1795–2002). – Мн.: Энцыклапедыкс, 2003. – 490 с.
17. Великая Отечественная война советского народа (в контексте Второй мировой войны): учеб. пособ. / Под ред. А. А. Ковалени. – Мн.: БГУ, 2004. – 279 с.
18. Історія України / Керівник авт. кол. Ю. Зайцев. – 2-е вид. – Львів: Світ, 1998. – 488 с.
19. Новітня історія України (1900–2000): підручник / А. Г. Слюсаренко, В. І. Гусев, В. П. Дрогжин та ін. – К.: Вища шк., 2000. – 663 с.
20. Бойко О. Д. Історія України: посібник. – 2-ге вид., доп. – К.: Академія, 2002. – 656 с.
21. Україна і Росія в історичній ретроспективі: нариси в 3-х т. / Відп. ред. В. А. Смолій. – К.: Наук. думка, 2004. – Том 2: Радянський проект для України. – 531 с.
22. Остафійчук В. Ф. Історія України: сучасне бачення: навч. посіб. – 3-е вид., перероб. і доп. – К.: Знання-Прес, 2006. – 422 с.
23. История Франции: в 3-х т. / Отв. ред. А. З. Манфред. – М.: Наука, 1973. – Т. 3. – 601 с.
24. Краткая история Чехословакии / А. Х. Клеванский, В. В. Марьина, А. С. Мыльников и др. – М.: Наука, 1988. – 576 с.
25. История Дании. XX век. – М.: Наука, 1998. – 379 с.
26. Улунян Ар. А. Политическая история современной Греции. Конец XVIII в. – 90-е гг. XX в.: курс лекций. – М.: ИВИ РАН, 1998. – 331 с.
27. Смирнова Н. Д. История Албании в XX веке. – М.: Наука, 2003. – 431 с.

28. Арсланов Р. А., Керов В. В., Мосейкина М. Н., Смирнова Т. М. История России с древнейших времен до конца XX века: пособие для поступающих в вузы. – М.: АСТ, 2000. – 519 с.
29. Великая Отечественная война, 1941–1945. Энциклопедия / Глав. ред. М. М. Козлов. – М.: Советская энциклопедия, 1985. – 832 с.

Аннотация. Слободянюк М. А. *Антифашистское Движение Сопротивления в российской учебной литературе.* Статья посвящена определению уровня освещения истории антифашистского Движения Сопротивления в российской учебной литературе. В статье осуществляется содержательный и сравнительный анализ, определяются тенденции и популярная тематика учебников.

Ключевые слова: учебник, антифашистское Движение Сопротивления, историография, партизаны, подполье.

Summary. Slobodyanyuk M. A. *Anti-Nazi resistance movement in the Russian text-books.* The article deals with the level determination of the readiness of history of the anti-Nazi resistance movement in the Russian text-books. The work contains intensional and comparative analysis, the process of the resistance movement study is characterized as well as, tendencies and popular subjects of the text-books.

Key words: text-book, anti-Nazi resistance movement, historiography, partisans, underground.

Надійшла до редакції 15.10.2010 р.